

UOT 39

AYTƏKİN QƏHRƏMANOVA

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI KƏND QADINLARININ İCTİMAİ FƏALLIĞININ AİLƏ MƏİŞƏTİNƏ TƏSİRİ

Naxçıvan Muxtar Respublikasının kənd qadınlarının ictimai-siyasi həyatda, ayrı-ayrı təsərrüfat sahələrində fəallıqlarının artması onların ailə məişətlərinə müəyyən təsir göstərir. Bu isə ilk növbədə onların ailə büdcəsinin formalaşmasında iştirakını təmin edir. Nəticədə onların maddi-rifah halını yaxşılaşdırmaqla, həyat səviyyəsini yüksəldir, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı artır və ölkə əhalisi yerli ərzaq məhsulları ilə təchiz edilir.

Qadınların ictimai fəallıqlarının artırılması həm də övladlarının tərbiyə edilməsində, onların daha çox vətənpərvər ruhda böyüdülməsinə rəvac verir. Nəhayət, Naxçıvan Muxtar Respublikasının qadınları həm də milli dövlət quruculuğu prosesinin fəal iştirakçısına çevrilir, ölkəmizin sosial-iqtisadi və mədəni potensialının artırılması üçün dəyərli töhfələr verirlər.

Açar sözlər: *Naxçıvan, ictimai fəal, qadın, ailə məişəti, həyat səviyyəsi, ailə büdcəsi.*

Ailə cəmiyyət ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır və cəmiyyətdə baş verən ictimai-iqtisadi, siyasi və mədəni dəyişikliklər ailə məişətində öz əksini tapır. Bununla yanaşı, təsərrüfat ənənələrinin və əmək vərdislərinin əsası, yeni nəslin tərbiyəsinin təməli ailədə qoyulur, onların maddi və mənəvi tələbatı burada təmin olunur.

Bütün dövrlərdə Azərbaycan qadını məişətdə ailə qayğılarını çəkməklə yanaşı, tarix boyu kişilərlə birlikdə ölkənin siyasi, mədəni həyatında fəal iştirak etmiş, vətənin müdafiəsində və dövlətin idarə olunmasında fədakar xidmətlər göstərmişlər.

Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olduğu zamanlarda da qadınlar iqtisadiyyatın, infrastrukturun, elmin, təhsilin, xidmət sferasının bütün sahələrində çalışırdılar. SSRİ dağılıqdan sonra və məlum hadisələr nəticəsində respublikanın iqtisadiyyatı dərin böhran vəziyyətinə düşmüş, əhalinin, o cümlədən qadınların, məşğulluq səviyyəsi kəskin olaraq azalmışdı.

Müstəqillik illərində qadınların cəmiyyətdə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəallığının artmasında dövlətin qəbul edib, həyata keçirdiyi qərar və qanunların böyük rolu olmuşdur. 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsində deyilir ki, kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. 55-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan vətəndaşlarının, eləcə də qadınların dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək hüququ, həmçinin referendumda iştirak etmək hüququ var [2, s. 10, 19]. Bununla yanaşı, ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında" 2000-ci il 6 mart tarixli Fərmanı [3] ölkənin sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında qadınların fəallığını artırmaq məqsədilə imzalanmış mühüm dövlət sənədləri olmuşdur.

Ulu öndərin siyasi xəttini uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə bütün sahələrdə qadınların fəallığının artırılmasına hərtərəfli şərait yaradılıb. Bununla yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun 2007-ci il 28 sentyabr tarixli Fərmanı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin [9] yaradılması muxtar respublikada qadınlara verilən hərtərəfli dəstəyin, onların hüquqlarının müdafiə edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin daha bir göstərici-

sidir. Görülən tədbirlərin nəticəsidir ki, muxtar respublikada fəal əməklə məşğul olanların 33 faizini qadınlar təşkil edir [14].

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2020-ci il yanvar ayının birinə olan məlumatına görə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin sayı 459,6 min nəfər olmuş, bunlardan 230 min nəfərini qadınlar təşkil etmişdir. Statistik məlumata görə, muxtar respublikanın rayonlarında yaşayan qadınlarının sayı 162 min nəfərdən ibarət olmuşdur. Qadınların sayının rayonlar üzrə bölgüsünü apardıqda məlum olur ki, Şərur rayonunda 55,4, Babək rayonunda 35,2, Ordubad rayonunda 19,5, Culfa rayonunda 16,7, Kəngərli rayonunda 13,3, Şahbuz rayonunda 9,8, Sədərək rayonunda 6,8 min nəfərdir [1, s. 92-93].

Naxçıvan Muxtar Respublika Dövlət Statistika Komitəsinin 2020-ci ilin statistik məlumatlarının təhlili göstərir ki, hazırda muxtar respublikanın rayonlarında **təhsil sahəsində** müddə ilə işləyən qadınların sayı Şərur rayonunda 2110, Babək rayonunda 1607, Ordubad rayonunda 971, Culfa rayonunda 950, Kəngərli rayonunda 537, Şahbuz rayonunda 667, Sədərək rayonunda 72, **əhaliyə səhiyyə və sosial xidmət sahəsində** Şərur rayonu üzrə 595, Babək rayonu üzrə 518, Ordubad rayonu üzrə 390, Culfa rayonu üzrə 273, Kəngərli rayonu üzrə 123, Şahbuz rayonu üzrə 249, Sədərək rayonu üzrə 43 nəfər, **istirahət əyləncə və incəsənət sahəsində** (bu sahəyə kitabxanalar, klub və s. daxildir – A.Q.) Şərur rayonu üzrə 484, Babək rayonu üzrə 281, Ordubad rayonu üzrə 264, Culfa rayonu üzrə 199, Kəngərli rayonu üzrə 94, Şahbuz rayonu üzrə 203, Sədərək rayonu üzrə 48 nəfər olmuşdur [8].

Beləliklə, muxtar respublikanın rayonları üzrə müddə ilə işləyən qadınların sayı təhsil üzrə 6914, səhiyyə və sosial xidmət sahəsində işləyən qadınların sayı 2191 nəfər, istirahət əyləncə və incəsənət sahəsində işləyən qadınların sayı 1573 nəfər olmaqla, müddə ilə işləyən qadınların sayı 10678 nəfər olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2019-cu ilin yanvar-aprel aylarında müddə ilə işləyən əhalinin orta aylıq əmək haqları Şərur 415,8 manat olmuşdur ki, bu da 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 102,8 faiz təşkil edir. Ordubad 416,2 manat olmuşdur ki, bu da 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 103,4 faiz təşkil edir. Culfa 422,7 manat olmuşdur ki, bu da 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 107,3 faiz təşkil edir. Kəngərli 440,7 manat olmuşdur ki, bu da 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 106,9 faiz təşkil edir. Şahbuz 405,4 manat olmuşdur ki, bu da 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 108,5 faiz təşkil edir. Sədərək 507,2 manat olmuşdur ki, bu da 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 112,1 faiz təşkil edir [7, s. 50, 54, 58, 62, 66, 70, 74].

Müddə ilə işləyən əhalinin tərkibində qadınların müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərməsini müqayisə etdikdə aydın olur ki, muxtar respublikanın rayonlarında qadınlar daha çox təhsil sahəsində fəaliyyət göstəriirlər.

Qadın müəllimlərin sayı Şərur rayonunda 1285 nəfər, bunlardan 1229-u ali təhsilli, 56-sı orta ixtisas təhsillidir. Babək rayonunda 964 nəfər, bunlardan 951-i ali təhsilli, 12-si orta ixtisas təhsilli, 1-i tam orta təhsillidir. Ordubad rayonunda 488 nəfər, bunlardan ali təhsillilərin sayı 444 nəfər, orta ixtisas təhsillilərinin sayı 43 nəfər, ali təhsil müəssisələrini bitirməyənlərin sayı isə 1 nəfərdir. Culfa rayonunda 546 nəfər, bunlardan ali təhsillilərin sayı 526 nəfər, orta ixtisas təhsillilərinin sayı 18 nəfər, tam orta təhsillilər 2 nəfərdir. Kəngərli rayonunda 326 nəfər, bunlardan ali təhsillilərin sayı 309 nəfər, orta ixtisas təhsillilərinin sayı 17 nəfərdir. Şahbuz rayonunda 338 nəfər, bunlardan ali təhsillilərin sayı 332 nəfər, orta ixtisas təhsillilərinin sayı 6 nəfərdir. Sədərək rayonunda 50 nəfər, bunlardan ali təhsillilərin sayı 50 nəfərdir.

Qadın həkimlərin və orta tibb işçilərinin sayı Şərur rayonunda 71 həkim, 365 orta tibb işçisi, Babək rayonunda 43 həkim, 247 orta tibb işçisi, Ordubad rayonunda 28 həkim, 180 orta tibb işçisi, Culfa rayonunda 27 həkim, 168 orta tibb işçisi, Kəngərli rayonunda 12 həkim, 83 orta tibb işçisi, Şahbuz rayonunda 12 həkim, 154 orta tibb işçisi, Sədərək rayonunda 8 həkim, 14 orta tibb işçisi fəaliyyət göstərirlər [8].

Statistik məlumatlar onu göstərir ki, muxtar respublikada kəndlərin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər qadınların müxtəlif sahələrdə ictimai fəallıqlarının artmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Bu gün muxtar respublikanın kəndlərində ailə təsərrüfatlarının qurulmasında qadınların fəallığı öz təsirini göstərir. Doğrudur, keçmişdə də ailə üzvlərinin birgə əməyinə əsaslanan ev peşələri var idi. Məsələn, ailədə olan qadınlar, yaxın qohum və qonşuların köməyi ilə birgə xalça, palaz toxuyar, yorğan-döşək salar və s. müxtəlif məişət işləri ilə məşğul olurdular.

Ölkəmizdə ailə təsərrüfatları haqqında hüquqi bazanın yaradılması 2005-ci ilə təsadüf edir. Belə ki, "Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nda (14 iyun 2005-ci il) göstərilir ki, ailə kəndli təsərrüfatı ailə üzvlərinin və onlarla birgə fəaliyyət göstərən şəxslərin fərdi əməyi və mülkiyyətində və ya icarəsində olan əmlak əsasında hüquqi şəxs yaratmadan kənd yerlərində istehsal və digər təsərrüfat fəaliyyətinin (məhsulların istehsalının, emalının, saxlanması, daşınmasının və satılmasının) birgə həyata keçirilməsidir [16]. Ailə kəndli təsərrüfatının tərkibi bir nəfərdən, onun ailə üzvlərindən və onlarla qohumluq və ya digər münasibətlər əsasında birgə fəaliyyət göstərən şəxslərdən ibarət ola bilər. Ailə təsərrüfatı yaradanda bir çoxları işə məhz ailə üzvlərini cəlb etməyə çalışır. Bunun müsbət tərəfi ondadır ki, gəlir ailə büdcəsindən kənara çıxmır, ümumi ailə büdcəsinə daxil olur, qazandıqdan ailə üzvlərinin hamısı bəhrələnir. Həmçinin ailənin iş qabiliyyətli olan üzvləri, xüsusilə gənclər valideynlərin təhsilində əmək vərdişlərinə alışıq, bu işə onların gələcəkdə əməksevər olmasına zəmin yaradır. Özlərinin təsərrüfatlarını yaradan kənd ailələri artıq iş üçün şəhərə deyil, elə yaşadıkları yerdə öz məşğulluqlarını təmin edə bilmələrinə daha məqsədəuyğun hesab edirlər.

Əhalinin kənddə məşğulluğunun təmin edilməsi, eyni zamanda əhalinin kənddə məskunlaşmasına şərait yaradır. Kənd əhalisinin fəallığını artırmaq, onları ictimai əməyə cəlb etmək, məşğulluqlarını təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən onlara dəstək göstərilir, kreditlər verilir. Belə ki, dövlət tərəfindən sahibkarların əməyini yüngülləşdirmək, onların lazımı texnika ilə vaxtında və güzəştli şərtlərlə təmin edilməsi məqsədilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin "Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 2005-ci il 28 yanvar tarixli Sərəncamı ilə "Naxçıvan Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır [5. s. 87]. Lizinq vasitəsilə sahibkarlara güzəştli şərtlərlə kreditlərin, müxtəlif təyinatlı kənd təsərrüfatı texnikası və texnoloji avadanlıqların verilməsi, kənd əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaqla yanaşı, istehsal olunmuş məhsulların satışı üçün də əlverişli şərait yaradır. Nəticədə isə, həm kənd əhalisinin məişəti, güzəranı yaxşılaşır, həm də ölkə əhalisi yerli ərzaq məhsulları ilə təchiz edilir.

Qadınların məşğulluğunun təmin olunması, müvafiq peşəyə yiyələnmələri üçün də dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər görülür, istedad və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün peşə kursları təşkil olunur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 2016-cı il 11 yanvar tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2016-2020-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı"na [13] uyğun olaraq sağlamlıq imkanları məhdud, eləcə də aztəminatlı ailənin üzvü olan qadınlar peşə kurslarına cəlb olunur, məşğulluq problemləri aradan qaldırılır və onlar ictimai əməyə cəlb olunurlar.

Bu gün naxçıvanlı ictimai fəal qadınlar beynəlxalq miqyaslı təlimlərdə də layiqincə təmsil olunurlar. Belə ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin təşkilatçılığı ilə BMT-nin İnkişaf Proqramının qismən maliyyə dəstəyi daxil olmaqla Avropa İttifaqının maliyyələşdirdiyi layihə çərçivəsində “Gələcəyini planlaşdır” və “Öz biznesinə başla və onu inkişaf etdir” adlı təlimlər keçirilir. Təlimlərdə 319 qadın iştirak edib. Öz fəaliyyəti planı ilə fərqlənən 63 qadına sərmayə kapitalı verilib. Sərmayə kapitalının 80 faizi qadınlara ailə təsərrüfatlarını genişləndirmək və ya qurmaq üçün, 20 faizi isə toxuculuq, dərzilik, bərbərlik sahəsi ilə məşğul olmaları və ya inkişaf etdirmələri üçün verilib. Layihə əsasında keçirilən tədbirdə qadınlara, ümumilikdə, 18 baş xırdabuynuzlu, 10 baş iribuynuzlu, 2 overlok maşın, 2 hana, 60 metr parça, 240 bağlam sap, muncuq və digər lazımı ləvazimatlar verilib [15].

Layihənin keçirilməsində əsas məqsəd qadınların ictimai fəallıqlarını artırmaqla yanaşı, onların ailə və bizneslərində maliyyə idarəetməsi üzrə bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi, onların sahibkarlıq fəaliyyətinə dəstək göstərilməsidir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 2017-ci il 22 noyabr və 2019-cu il 18 yanvar tarixli sərəncamları ilə təsdiq olunmuş “Naxçıvan Muxtar Respublikasında ailə təsərrüfatlarının inkişafı ilə bağlı Tədbirlər Planı” və son illər muxtar respublikada keçirilən “Göycə”, “Kətə”, “Plov” və “Ailə təsərrüfatları məhsulları” festivalları, 2019-cu ilin muxtar respublikada “Ailə təsərrüfatları” ili elan olunması, ailə təsərrüfatlarının inkişaf etməsinə və kənd qadınlarının fəal əməyə cəlb edilməsinə şərait yaratmışdır. Hazırda muxtar respublikada 1022 ailə təsərrüfatından 177-sində qadınlar fəaliyyət göstərirlər [6].

Araşdırmalar nəticəsində muxtar respublikanın kəndlərində yaşayan və öz şəxsi təsərrüfatlarını qurub, fəaliyyət göstərən qadınların müəyyən qismi də tədqiqata cəlb edilmişdir. Qadınların əksəriyyəti isə öz təsərrüfatlarını, əsasən ət və süd məhsullarının istehsalı, meyvə-tərəvəzin əkilib-becərilməsi, onların qurudulması, emal edilməsi, yabanı dərman bitkilərinin toplanması, undan müxtəlif növ məmulatların hazırlanması, meyvə və tərəvəzlərdən müxtəlif növ kompot, mürəbbə, içkilərin hazırlanması və s. sahələr üzrə qururlar. Aydın ki, təbi-coğrafi amillərlə əlaqədar olaraq, ailələrin şəxsi təsərrüfatlarında məşğulluq sahələri və gələn qazancları da fərqlidir. Bu baxımdan Şahbuz rayonunun fəal qadınları öz təsərrüfatlarını əsasən heyvandarlıq məhsullarının emalı (süd, qatıq, şor, kərə, qaymaq, pendir, qurut və s.), dərman bitkilərinin toplanması, un məmulatlarının hazırlanması və s. üzrə qururlar.

Ordubad rayonunun kəndlərində qadınlar fərdi təsərrüfatlarını daha çox tərəvəz məhsulları, müxtəlif meyvələr (şaftalı, şələli, gilə, alma, armud, ərik və s.) becərirlər. Bunun müəyyən hissəsini özləri istifadə edir, qalan hissəsini isə bazara çıxarıb satırlar. Meyvələrin müəyyən hissəsindən isə sucuq, alana, qax və digər quru meyvələr hazırlayırlar ki, onları da satışa çıxarırlar. Rayonun Dəstə, Yuxarı Nüsnüs, Aşağı Nüsnüs kəndlərində bazara çıxarılan tərəvəz məhsulları, bişirilən mürəbbələr (qoz, qızılgül, tut) alıcılar tərəfindən daha çox alınır.

Culfa rayonunda fəal qadınlar müxtəlif çeşidli ərzaq məhsulları hazırlayırlar. Sorgular zamanı aydın olur ki, Culfa rayonunun təsərrüfatla məşğul olan ictimai fəal qadınları daha çox ərzaq məhsullarının istehsalı və emalı ilə məşğul olurlar. Onlar üzumdən mövüc, kişmiş, sirkə, hazırlayır, undan müxtəlif növ şirniyyatlar, qış tədarüku kimi yarma, ərıştə, qovurma, müxtəlif meyvə və tərəvəz qurusu hazırlayaraq satışa çıxarırlar.

Şərur, Kəngərli, Babək və Sədərək rayonlarının ictimai fəal qadınları əsasən meyvə və tərəvəz, dərman bitkiləri və s. məhsullarının emalı ilə məşğul olurlar.

Aparadığımız araşdırmalar nəticəsində aydın oldu ki, təsərrüfat sahələrində çalışan ictimai fəal qadınlar əsas etibarilə öz təsərrüfatlarını qadın əməyinə əsaslanan ərzaq məhsullarının istehsalı və emalı üzrə qururlar.

Göründüyü kimi, muxtar respublikada qadınlar ildən-ilə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində geniş imkanlarla əhatə olunaraq müvafiq sahədə təmsil olunmağa başlayıblar. 2020-ci il 1 yanvar tarixə olan statistik məlumata əsasən muxtar respublikada qeydiyyatda olan qadın sahibkarların sayı 6 min 667-dir. Hazırda muxtar respublikada 940 ailə təsərrüfatı qeydiyyatda alınmışdır ki, bunun da 67-si qadınlar tərəfindən idarə olunur [17].

Muxtar respublikanın kəndlərində təsərrüfat sahələrində çalışan fəal qadınlarla yanaşı, təhsildə, səhiyyə ocaqlarında, mədəniyyət və ictimai-iaşə müəssisələrində çalışan və öz fəallıqları ilə fərqlənən qadınlar da var. Onlardan Şərur rayon Aşağı Yaycı kənd sakini, ixtisasca tarix müəllimi olan Aşağı Yaycı kənd orta məktəbinin direktoru Yeganə Məmmədova, Şərur rayon Aralıq kənd sakini, riyaziyyat müəllimi Züleyxa Rzayeva, Yuxarı Yaycı kənd sakini Qəmər Nəbiyeva, Babək rayonun Payız kənd orta məktəbinin direktoru, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru Turan Məmmədli, Sədərək Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin direktoru, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü Kəmalə Əliyeva və digərlərinin adlarını fəxarətlə qeyd etmək olar.

Muxtar respublikanın ictimai fəal qadınlar haqqında məlumatları araşdırdıqda məlum olur ki, hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 45 deputatından 11-i, muxtar respublikadan Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçilən 7 deputatdan biri qadındır.

Muxtar respublikada qadınların fəaliyyəti dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilir, onlar Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının fəxri adlarına, mükafatlara layiq görülür, medal və nişanlarla təltif edirlər. Belə ki, muxtar respublika qadınlarının 166-sı Azərbaycan Respublikasının, 172-si isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının fəxri adına və mükafatına layiq görülmüş, 148 qadın orden, medal və nişanlarla təltif olunmuşdur [12].

Bu gün muxtar respublikanın kəndlərində ictimai fəal qadınların sırasına xeyir-şər məclislərində yemək hazırlayan aşpaz və məclisi idarə edən molla qadınları da əlavə etmək olar. Aşpaz qadınlar məclis yeməklərini hazırlayır, yeməklərin məclis iştirakçılmasına paylanmasına nəzarət edir. Sonda isə ev sahibindən ona çatacaq müəyyən məbləğdə pul alır. Bundan əlavə müasir dövrümüzdə dini qurumların təşkil etdikləri kurslarda kənd qadınları da iştirak edir və kursun sonunda müsabiqədən keçən qadınlara məclisi idarə etmək üçün vəsiqələr verilir. Müəyyən dini biliklərə yiyələnən qadınlar kənddə yas və imam məclislərini idarə edir və hər gününə görə məclis sahibindən pul alır.

Azərbaycan cəmiyyəti üçün həmişə müqəddəs hesab olunan, tarixən formalaşmış milli-əxlaqi dəyərlər üzərində qurulan, eyni zamanda bu dəyərləri özündə yaşadaraq gələcək nəsillərə çatdıran Azərbaycan ailəsində qadınların müstəsna rolu vardır. Muxtar respublikada 212 kənd yaşayış məntəqəsi var. Kəndlərdə məktəb direktoru olan 10 qadıdan aparılan sorğu nəticəsində bu qənaətə gəlmək olar ki, ictimai fəal qadınların ailədə, ailədaxili münasibətlərdə müstəqil fikir yürütməyi, daha diqqətçil olmaları ilə fərqlənilir. İctimai fəal qadınların ailələrində ailədaxili münasibətlərin əsasını səmimiyyət, qarşılıqlı anlaşma və mehribanlıq təşkil edir. Onlar uşaqların təlim-təربiyəsində, yeni nəslin həyata hazırlanmasında da ciddi fəallıq göstərirlər. Təsadüfi deyil ki, bu gün orta məktəblərdə, səhiyyə ocaqlarında, ayrı-ayrı mədəni maarif müəssisələrində çalışanların əksəriyyəti qadınlardan ibarətdir. Qadının ictimai fəal olmasında ailənin böyüyü sayılan kişinin müəyyən rolu var. Sorğular zamanı aydın olur ki, məişət işlərinin ağırlığı yenə də qadınların üzərinə düşür, lakin bu gün ailələrdə, xüsusilə

ziyalı ailələrində ər, o cümlədən ailənin oğlan uşaqları ev işlərində və uşaqların tərbiyə olunmasında qadına köməklik edirlər. Məişət işlərinə digər ailə üzvlərinin köməkliliyi qadınların asudə vaxtlarının artmasına şərait yaradır. Belə olduqda öz üzvlərində işləyən, şəxsi təhsillərini artıran qadınların mütaliyəyə də maraq dairələri genişlənir. Belə ki, araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, muxtar respublika üzrə 212 kütləvi kitabxana vardır ki, onlardan da 192-si kəndlərdə fəaliyyət göstərir və oxucuların sayı 94,1 min nəfərdir. Kəndlərdə olan 94,1 oxucunun yarısından çoxunu qadınlar təşkil edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ictimai fəal qadınların bəziləri özlərini işə o qədər bağlayırlar ki, ailə qayğılarından tamamilə uzaqlaşır, bir növ ailə qayğılarını unudurlar. Bəzi ictimai fəal qadınlar ailədaxili münasibətlərində də özünü işdəki kimi hiss edir, evdə daha ciddi olur. Bu cür hallar isə ailədaxili münasibətlərə xələl gətirə bilər. Fəal qadınlarla aparığımız sorğular əsasında onların əksəriyyəti ailədə bir və ya iki uşaqdan artıq uşaq istəmirlər. Belə olan halda bu cür ailələrdə gələcək qohumluq əlaqələrinin zəifləyəcəyi gözlənilir. Daha doğrusu, gələcəkdə uşaqların dayısı, əmisi, xalası, bibisi və onların uşaqları olmayacaqdır. Öz karyerasını qurmaq istəyən gənc ali təhsilli qızların bəziləri isə ailə qurmaq haqqında belə düşünmürlər.

Qadınların müxtəlif sahələrdə əmək fəaliyyətləri ilə məşğul olması, onların cəmiyyətdə rollarının artırılması ilə yanaşı, əldə etdikləri gəlirləri ailənin ümumi büdcəsinə daxil olur və ailə büdcəsinin formalaşmasında onların da əməyi olur. Bu bərdə etnoqraf H.Q.Qədirzadə yazır ki, ailə büdcəsi ailənin sosial tərkibindən, yəni işçi qüvvələrinin əmək haqqından və bir çox ailədə təsərrüfatdan gələn gəlirlərdən ciddi surətdə asılıdır [4. s. 34]. Təbii ki, müasir kənd əhalisinin ailə büdcələrinin formalaşması, onların məşğul olduqları təsərrüfatdan əldə etdikləri gəlirlərdən daha çox asılıdır.

Aparılan tədqiqatlar aydın göstərir ki, ailə gəlirinin əsas hissəsi ailənin ərzaq ehtiyatına sərf olunur. Xüsusən qış hazırlığına xüsusi önəm verilir. Bu xərclərin bir hissəsi ərzaq, bir hissəsi kommunikasiya xidmətləri və bir hissəsi də mal-qara üçün yem ehtiyatına sərf edilir. Ərzaq, qış hazırlığı ilə yanaşı, xərclərinin müəyyən hissəsi ailə üzvlərinin geyimlərinə sərf olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin geyim mədəniyyətində ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu gün muxtar respublikanın kənddə yaşayan gənclərlə, şəhərdə yaşayan gənclərin geyimində heç bir fərq yoxdur. Gənclər dəbə uyğun, zövqlə geyinirlər. Geyimlər də mövsümlə əlaqədar olaraq alınır. Ailə büdcəsinin çox hissəsi yeni evlərin tikintisinə sərf olunur. Müasir evlərin tikintisində də ciddi dəyişikliklər var. Belə ki, vaxtilə kəndlərdə evlərdən əlavə tikililərə: təndirəsər, əl damı, tövlə və s. tikilişinə müəyyən miqdarda xərc çəkilirdi. Bu gün bu yardımçı evlərin çoxu istifadə edilmədiyindən tikilmir. Məsələn, əksər kəndlərdə təndirə çörək yapılmır, mətbəx kimi istifadə edilən əl damından istifadə edilmir, çünki əksər evlərdə mətbəx evin içinə salınır. Köhnə tikili evlər yenidən müasir üsulla təmin edilir. Yeni tikilən evlər daha gözəl və yaraşlıq olur. Xərclərin bir hissəsi sağlamlığa, həmçinin uzunmüddətli istifadə edilən mədəni-məişət əşyalarını alınmasına sərf olunur. Onu da qeyd etmək ki, məişət avadanlıqlarının alınmasında əsas rol qadınlar oynayır. Evə lazım olan gündəlik məişətdə işləyən mətbəx avadanlıqlarından qab-qaqış, qazan və s. xalça-palaz, yorğan döşəyin astar-üzünə lazım olan parçalar qadınlar tərəfindən alınır. Eyni zamanda qızlara cehiz alınmasında da ananın rolu böyükdür. Demək olar ki, qızların böyük məişət avadanlıqlarından başqa bütün xırda-xuruş cehizlərini ana, həmçinin yaxın qohumlardan olan qadınlar: xalalar, bibilər, daycanılar, əmcanılar alırlar. Bəzi böyük avadanlıqlar isə evin böyüyü olan kişinin razılığı əsasında ailənin zövqünə və iqtisadi durumuna görə seçilib, bəyənilir və alınır.

Ölkəmizin müasir inkişaf və quruculuq mərhələsində əhalinin, həmçinin kənd əhalisinin də mədəni-məişət mallarına ehtiyacı xeyli artmışdır. Bu gün kənd ailələrinin daha yaxşı yaşamaq, hərtərəfli məişət şəraitinə malik olmaq, yüksək səviyyədə həyat sürmək imkanları daha genişdir. Kənd ailələrinin məişət şəraiti, onların həyat səviyyəsi məişətin inkişaf səviyyəsini, onun vəziyyətini göstərən ən mühüm meyardır. Müasir dövrümüzdə muxtar respublikanın kəndlərində mənzil şəraiti, ayrı-ayrı ailələrin həyatı ilə tanışlıq onu göstərir ki, kənd ailələri yeni tipli müasir evlərdə yaşayırlar, köhnə evlər isə müasir üslubda təmir olunur. Onların məişətinə mebel, televizor, soyuducu, paltaryuyan maşın, tozsoran, elektrik ütüsü, telefon, kompüter, internet və s. kimi məişət avadanlıqları geniş daxil olmuşdur. Kənd ailələrinin əksəriyyətinin şəxsi avtomobilləri vardır.

Ümumiyyətlə, muxtar respublikada ailələrin maddi durumu artdıqca onların sosial rifah halı da yaxşılaşır. Nəticədə isə ildən-ilə muxtar respublikada ailələrin sayı artır. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında 97 min 793 ailə yaşayır [18].

Bəs ailə büdcəsinə kim nəzarət edir? Evin böyüyü, yəni başçısı sayılan kişimi, yoxsa evin xanımını? Mənbələrdən və yaşlıların dediyindən aydın olur ki, XX əsrin 50-ci illərinə qədər kəndlərdə ailənin əsas gəlir gətirəni kişi olduğundan, ailənin “çörək ağacı” adlandırmaqla ailə büdcəsinin bölüşdürülməsi ona məxsus idi [4, s. 47]. Lakin, qadınların müxtəlif sahələrdə ictimai fəallıqları artdıqca ailənin gəlirində onun da payının artması nəticəsində ailə büdcəsinə nəzarətdə də müəyyən dəyişikliklər yarandı. Doğrudur, yenə də büdcəyə nəzarəti evin böyüyü sayılan ata edir. Lakin, ata ailə üzvlərinin istəyinə uyğun hərəkət edir. Ailəyə aid olan bütün məsələlərdə evin xanımı ilə məsləhətləşir, ailənin bütün məxariclərində onun rəyi nəzərə alınır. Bu isə ailədə qadının rolunun və nüfuzunun artdığını sübut edən əsas göstəricilərdən biridir. Qadınlara münasibətin kökündən dəyişməsi və “ailə başçısı” statusunun tamamilə yeni məna və məzmun kəsb etməsi ailənin formalaşması və inkişafında mühüm amilə çevrilir [9, s. 83]. Muxtar respublikanın rayonlarında aparılan sorğular zamanı aydın oldu ki, əhalinin çox hissəsi ailə başçısının kişi olduğunu qeyd etdilər, lakin müəyyən hissəsi isə bəzi ailələrdə qadınların ailə başçısı olduğunu söylədilər. Araşdırma zamanı aydın oldu ki, hansı ailədə ki, qadın ailə başçısıdır, o ailə natamam ailələrdir, yəni ya ata dünyasını dəyişib və ya ailə boşanıb. Bunu da demək lazımdır ki, bu gün kişinin ailə başçısı olması əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq patriarxal münasibətlərin, iqtisadi amillərin göstərişi olmayıb, qarşılıqlı hörmət və milli amillərimizin qanunauyğun yekunu kimi ortaya çıxır.

Beləliklə, araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, muxtar respublikanın kənd qadınlarının ictimai fəallıqlarının artması ilk növbədə onların ailə büdcəsinin formalaşmasında iştirakını təmin edir. Bu isə onların maddi-rifah halını yaxşılaşdırmaqla, həyat səviyyəsini yüksəldir. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı artır və ölkə əhalisi yerli ərzaq məhsulları ilə təchiz edilir. Aydındır ki, milli-mənəvi dəyərlərimiz ən çox ailədə mühafizə edildiyi üçün qadınlar onları həm yaşadır, həm də gələcək nəsillərə aşılayır. Qadınların ictimai fəallıqların artırılması həm də övladlarının tərbiyə edilməsində, onların daha çox vətənpərvər ruhda böyüdülməsinə rəvac verir. Nəhayət, Naxçıvan Muxtar Respublikasının qadınları həm də milli dövlət quruculuğu prosesinin fəal iştirakçısına çevrilir, ölkəmizin sosial-iqtisadi və mədəni potensialının artırılması üçün dəyərli töhfələr verirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri: Statistik Məcmuə. Bakı, 2020, 529 s.

2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, 68 s.
3. Azərbaycan qəzeti. 2000, 7 mart, № 53.
4. Qədirzadə Q. Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda kənd ailəsi. I kitab:1924-1984-cü illər, Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 240 s.
5. Naxçıvan Muxtar Respublikası-95. Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 184 s.
6. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin verdiyi məlumat.
7. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Sosial-iqtisadi inkişaf. 2019, yanvar-may.
8. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2020-ci il yanvar ayının birinə dair verdiyi yazılı məlumat.
9. Nailə H.C. Şamaxı: Tarixi-etnoqrafik tədqiqat. Bakı, 2013, 184 s.
10. “Şərq qapısı” qəz., 2007, 29 sentyabr.
11. “Şərq qapısı” qəz., 2018, 8 mart.
12. “Şərq qapısı” qəz., 2020, 7 mart.
13. “Şərq qapısı” qəz., 2016, 12 yanvar.
14. Azertac.az >xeber> Muxtar_r...
15. Azertac.az >xeber> Naxçıvanda_qadınlar
16. www.e-qanun.az/framework/10861
17. <https://naxcivanxeberleri.com/manset/38332-naxcivan-muxtar-respublikasinin-aile-qadin-ve-usaq-problemleri-uzre-dovelt-komitsinde-gorulen-islerle-bagli-kollegiya-iclas-kecirilib.html>
18. Azertag.az /xeber/ Naxchivan_Muxtar_Respublikasinda_aile_deyerlerinin_qorunur-1488821

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: aytakin1962@mail.ru

Aytakin Gahramanova

**THE IMPACT OF RURAL WOMEN'S PARTICIPATION IN SOCIAL
ACTIVITIES ON THEIR FAMILY LIFE IN NAKHCHIVAN AUTONOMOUS
REPUBLIC IN THE YEARS OF INDEPENDENCE**

The increase in the activity of rural women in the Nakhchivan Autonomous Republic's socio-political life in various economic spheres has a particular impact on their family life. Moreover, this, first of all, ensures their participation in the formation of the family budget. As a result, their material well-being improves, the standard of living rises, the production of agricultural products increases, and the country's population is supplied with local food products.

The increase of women's social activities also contributes to their children's upbringing and their growing up in a patriotic spirit. Finally, the Nakhchivan Autonomous Republic women also become active participants in nation-state building and make valuable contributions to increasing the socio-economic and cultural potential of Azerbaijan.

Keywords: *Nakhchivan, social activity, rural women, family life, living standards, family budget.*

Айтекин Гахраманова

**ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ СЕЛЬСКИХ ЖЕНЩИН
НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ НА СЕМЕЙНЫЙ БЫТ В
ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ**

Повышение активности сельских женщин Нахчыванской Автономной Республики в общественно-политической жизни, в отдельных сферах хозяйства оказывает определенное влияние на их семейный быт. Это в первую очередь обеспечивает их участие в формировании семейного бюджета. В результате улучшается их материальное благосостояние, повышается уровень жизни, увеличивается производство сельскохозяйственной продукции, и население страны обеспечивается местными продуктами питания.

Повышение социальной активности женщин также способствует воспитанию их детей в более патриотическом духе. Наконец, женщины Нахчыванской Автономной Республики становятся активными участниками процесса национального государственного строительства, вносят ценный вклад в повышение социально-экономического и культурного потенциала нашей страны.

Ключевые слова: *Нахчыван, общественный активист, женщина, семейный быт, уровень жизни, семейный бюджет.*

(Tarix üzrə elmlər doktoru Şirin Bünyadov tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İlkin variant 05.01.2021
Son variant 02.02.2021**